
УДК 343.13

А. В. ДАНИЛЕНКО,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
факультету з підготовки слідчих
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРИРОДА ТА ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Розглянуто сутність кримінально-процесуальних функцій. Досліджено призначення інституту функцій кримінального процесу та виділено два його аспекти – гносеологічний та службовий.

Право, поєднуючи в собі два аспекти – статичний (встановлення правових норм) та динамічний (реалізація правових норм), виступає загальним регулятором суспільних відносин, при цьому сутність та його соціальне призначення виявляється насамперед у функціях, які воно виконує. Тому про функції права говорять як про єдність двох моментів: призначення права в суспільстві та його вплив на суспільні відносини.

Кримінально-процесуальні функції також утілюють у собі два зазначених аспекти. Проте,

як і кожне індивідуально-визначене явище, функції кримінально-процесуального права відрізняються від функцій інших галузей права сукупністю специфічних властивостей, притаманних лише їм. Слід відзначити, що не всі вказані властивості однакові за своїм значенням. Так, одні властивості втілюють суттєві ознаки кримінально-процесуальних функцій та характеризують їх внутрішню структуру, закономірності виникнення та реалізації, інші ж – характеризують лише очевидні, несуттєві ознаки. Саме перша група властивостей, тобто суттєві властивості,

втілює природу кримінально-процесуальних функцій, тому для встановлення сутності процесуальних функцій слід надати змістовну характеристику двох аспектів: впливу кримінально-процесуального права на суспільні відносини, що підпадають під предмет його правового регулювання, та його призначення.

Отже, кримінально-процесуальне право виступає регулятором певної групи суспільних відносин, які виникають під час розгляду та вирішення питань про початок досудового розслідування, судового розгляду кримінальної справи, а також під час виконання вироку, перевірки його законності та обґрунтованості [1, с. 25]. Підпадаючи під регулювання нормами кримінального процесуального права, такі суспільні відносини отримують правову форму, тобто стають кримінально-процесуальними правовідносинами.

Структуру кримінально-процесуальних правовідносин традиційно утворюють такі елементи, як суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин. Враховуючи специфіку кримінального процесу, слід відзначити, що зазначені елементи, а також дані правовідносини в цілому, характеризуються низкою специфічних рис.

По-перше, специфічним є момент виникнення досліджуваного виду суспільних відносин. Так, кримінальний процес виникає до моменту реєстрації компетентною посадовою особою кримінального правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань, тобто до початку досудового розслідування. На цьому етапі (тобто етапі, що передує досудовому розслідуванню) кримінального провадження компетентні посадові особи оперативних підрозділів, досудового слідства та прокуратури виконують сукупність вихідних дій, пов'язаних з прийняттям, реєстрацією, перевіркою джерел інформації про скоєний чи підготовлюваний злочин, а тому їх діяльність здійснювана протягом цього проміжку часу є за своїм характером процесуальною і регулюється нормами кримінального процесуального права. Отже, кримінально-процесуальні відносини виникають з моменту прийняття відповідними правоохоронними органами інформації про скоєний чи злочин, який готується.

По-друге, регулювання даного типу відносин у кримінально-процесуальному праві здійснюється за допомогою як імперативного, так і диспозитивного методів. Особливістю кримінально-процесуального права є те, що більшість правовідносин врегульовано із застосуванням першого з названих методів, який має

примусовий характер [3, с. 27]. Так, відповідно до імперативного методу правового регулювання право чи обов'язок суб'єкта виникають не в силу його волі чи домовленості з іншими суб'єктами, а через владний припис закону, на відміну від диспозитивного методу, в межах якого суб'єкт кримінально-процесуальних правовідносин має повну свободу в розпорядженні своїми правами.

Превалювання імперативного методу правового регулювання передбачає обов'язкову участь у даних правовідносинах органу держави чи посадової особи, що діє в силу службового обов'язку, а тому для кримінально-процесуальних правовідносин характерне особливе коло суб'єктів. Хоча зазначене коло суб'єктів буде різним для кожної зі стадій кримінального процесу, безпосереднім суб'єктом всіх кримінально-процесуальних правовідносин завжди виступає компетентний орган державної влади (посадова особа). На даний орган (посадову особу) законом покладені владні повноваження, за допомогою яких забезпечується можливість реально впливати на хід та вирішення справи. Рішення, прийняті такими державними органами та посадовими особами, є обов'язковими до виконання (наприклад ч. 5 ст. 40 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК)). Однак реалізовувати надані повноваження державні органи можуть лише за наявності певних юридичних фактів та у встановленому законом порядку, а тому виконання зазначених приписів закону становить обов'язок даних органів. Наприклад, обов'язок прокурора, слідчого розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення (ст. 26 КПК); обов'язок слідчого, прокурора невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, отримання повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та почати розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК).

Слід також зазначити, що, характеризуючи таким чином зазначених суб'єктів, ми не можемо зробити висновок про односторонність кримінально-процесуальних правовідносин. Тому справедливим є твердження В. П. Бож'єва про те, що «в кримінальному процесі, як і в іншій сфері правового регулювання, один суб'єкт... може реалізувати свої права лише в тому випадку, коли інший суб'єкт при цьому наділяється

відповідними обов'язками» [3, с. 79]. Наприклад, потерпілому відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК надається право заявляти клопотання про проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, у свою чергу цьому праву кореспондує обов'язок слідчого розглянути зазначене клопотання та в разі необхідності задовольнити його у триденний строк (ч. 1 ст. 220 КПК). У зв'язку з цим важливо підкреслити, що для кримінально-процесуальних відносин характерним є поєднання владного характеру діяльності одних суб'єктів і прав, а також гарантій їх здійснення інших суб'єктів. Крім названих рис, кримінально-процесуальні правовідносини характеризуються ще однією особливістю. Так, кореспондуючою стороною в даних правовідносинах в окремих випадках можуть виступати органи (посадові особи), що провадять процес. Прикладом цього можуть бути правовідносини, які виникають між прокурором та слідчим, слідчим та начальником слідчого відділу, слідчим та співробітником оперативного підрозділу.

По-третє, певну специфіку має зміст кримінально-процесуальних правовідносин, який включає в себе два моменти: юридичний та фактичний [2, с. 26]. Юридичний зміст кримінально-процесуальних правовідносин безумовно становлять суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів. Фактичним змістом є дії цих суб'єктів, спрямовані на реалізацію наданих їм прав та виконання покладених на них обов'язків. Необхідно також мати на увазі, що юридичний та фактичний зміст кримінально-процесуальних правовідносин не є тотожними один одному. Перший завжди є ширшим за другий. Наприклад, згідно зі ст. 42 КПК підозрюваному (обвинуваченому) надається право мати захисника. Однак він може відмовитись від користування цим правом. Отже, підозрюваний (обвинувачений) може обрати лише один із двох можливих варіантів дій. Сукупність усіх дій учасників кримінального процесу, які спрямовані на реалізацію наданих їм прав та виконання покладених на них обов'язків, і які, по суті, є фактичним змістом кримінально-процесуальних правовідносин, становлять кримінально-процесуальну діяльність у широкому її розумінні. Таким чином, кримінально-процесуальні правовідносини та кримінально-процесуальна діяльність взаємопов'язані та взаємообумовлені, що також є суттєвою особливістю перших.

Нарешті, особливими рисами характеризується третій елемент, що входить до структури кримінально-процесуальних правовідносин, –

це їх об'єкт, тобто те, на що спрямований їх зміст. У процесуальній літературі висловлюють думку про існування двох видів об'єктів кримінально-процесуальних правовідносин – загального та спеціального [4, с. 14–15; 5, с. 54–55; 3, с. 136–140]. Це пояснюється тим, що кримінально-процесуальні правовідносини можна розглядати у двох аспектах: як сукупність усіх суспільних відносин, що виникають у ході провадження у справі, а також як одиничні процесуальні відносини. При цьому спрямованість як першої, так і другої з указаних груп збігається лише в самому кінці [3, с. 136]. Тому під спеціальним об'єктом справедливо розуміють «...очікуваний результат поведінки (дії) суб'єктів кожних конкретних відносин» [6, с. 111]. Наприклад, під час проведення допиту свідка об'єктом правовідносин, що виникають між ним та слідчим, буде отримання свідчень даного свідка; під час обрання запобіжного заходу на стадії досудового слідства об'єктом буде запобігання ухиленню підозрюваного від слідства. Щодо загального об'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, то питання про нього є спірним. Так, П. С. Елькінд уважала, що ним є швидке та повне розкриття злочину, пізнання об'єктивної істини, з тим щоб кожний, хто скоїв злочин, був підданий справедливому покаранню і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений [4, с. 14]. Дана точка зору була підтримана Н. А. Якубович [5, с. 54–55]. Однак таке визначення загального об'єкта, на думку В. П. Бож'єва, призводить до ототожнення його із завданнями кримінального процесу. Тому останній науковець пропонує загальним об'єктом кримінально-процесуальних відносин вважати кримінально-правові правовідносини в їх об'єктивному стані, тобто в такому, який відповідає дійсності [3, с. 139]. Дану точку зору слід вважати більш правильною, адже дійсно не можна зводити об'єкт кримінально-процесуальних правовідносин до завдань кримінального процесу. Завдання взагалі є тим, що вимагає виконання, вирішення [7, с. 142], а тому вони, скоріше, відображають ті об'єктивні вимоги, що необхідно виконати для досягнення відповідного результату, тобто встановлення існування чи відсутності кримінально-правових правовідносин. До того ж, не можна відкидати тісний зв'язок кримінально-правових та кримінально-процесуальних правовідносин. При цьому основне функціональне призначення останніх втілюється в тому, що в результаті їх існування можливе остаточне засвідчення існування перших.

Так, наприклад, кримінально-правові правовідносини, виникаючи в момент вчинення злочину, засвідчуються обвинувальним вироком суду та отримують остаточне визначення після набрання цим вироком законної сили [8, с. 28], хоча саме постановлення даного рішення можливе лише за умови наявності всієї сукупності кримінально-процесуальних правовідносин, що реалізовувались у ході кримінального провадження. Аналогічно засвідчення відсутності існування кримінально-правових правовідносин можливе лише за умови винесення оправдального вироку судом чи закриття кримінальної справи компетентними посадовими особами як результатів існування певних кримінально-процесуальних правовідносин.

Таким чином, незважаючи на те, що кримінальне та кримінально-процесуальне право становлять дві самостійні галузі права, їх взаємодія є дуже тісною. Забезпечення застосування норм матеріального кримінального права можливе лише за допомогою кримінально-процесуального права, яке регламентує діяльність оперативних підрозділів, слідства, прокуратури та суду з розслідування, розгляду та вирішення кримінальних проваджень, забезпечуючи умови для успішної боротьби зі злочинністю, наділяючи органи держави, посадових осіб необхідними повноваженнями, створюючи передумови для виконання завдань кримінального судочинства – це його основне призначення. Однак соціальна значущість та цінність кримінально-процесуального права в суспільстві визначається також і тим, що воно: встановлює підстави, умови та види застосування заходів примусу; містить гарантії прав особистості; визначає порядок судового захисту громадян від посягань на їх життя та здоров'я, майно та особисту свободу, на честь та гідність; захищає права осіб, яким завдана моральна, фізична чи майнова шкода; створює порядок та умови діяльності, які захищають невинного від притягнення до відповідальності та покарання, а у випадках прийняття такого рішення – забезпечують реабілітацію особи, що була незаконно притягнена до відповідальності, тощо.

Отже, втілюючи в собі два зазначені аспекти, кримінально-процесуальна функція виявляє якості, що властиві кримінальному процесу, сприяє пізнанню його сутності, а також значення для суспільства і всієї правової системи України – це *гносеологічний* аспект призначення даного правового інституту.

Тим не менш, необхідно мати на увазі, що в науці кримінального процесу кримінально-

процесуальні функції прийнято розглядати не лише як функції галузі права, а і як функції окремих учасників. Слід зазначити, що розглядаючи дане явище в останньому аспекті, науковці не мають єдиного підходу до вирішення питання про призначення вказаного інституту. Так, В. В. Шимановський, В. Г. Даєв, І. В. Тиричев, А. П. Гуляєв, наголошуючи на службовій ролі кримінально-процесуальних функцій, відзначають, що вони дозволяють встановити правовий статус учасника, його роль та місце у процесі [9, с. 175; 10, с. 66; 11, с. 15; 12, с. 10]. Дану позицію вчених навряд чи можна визнати достатньо обґрунтованою, адже, як відзначає Г. П. Хімичева, функції та статус є поняттями одного рівня, вони взаємопов'язані та визначаються законом. Так, статус учасника процесу реалізується в тих чи інших функціях, а ступінь участі суб'єкта у здійсненні процесуальних функцій обмежена його статусом, однак такий зв'язок не є однозначним через те, що в окремо взятій функції може об'єднуватись діяльність кількох суб'єктів, що мають різний статус, і навпаки, статусу одного суб'єкта зазвичай відповідає декілька функцій [13, с. 49].

Зовсім по-іншому до призначення кримінально-процесуальної функції підійшли російські процесуалісти Р. Х. Якупов та Ф. М. Ягофаров. Так, на думку першого вченого, «теоретичний та практичний сенс розроблення функцій... полягає у виявленні одного з найважливіших критеріїв визначення сутності історичної чи реальної форми кримінального процесу і визнання його або змагальним, або розшуковим, або змішаним типом процесу» [6, с. 16]. Дещо схожої, але вужчої позиції притримується Ф. М. Ягофаров, який вважає, що «...єдиною метою поділу кримінально-процесуальних функцій і їх розмежування між собою є забезпечення змагальності кримінального судочинства» [14].

Натомість найбільш вдало призначення кримінально-процесуальних функцій формулює З. З. Зінатулін, який, визнавши їх службову роль у кримінальному судочинстві, указує, що вони є «...саме тими положеннями, які визначають правову природу та соціальну спрямованість кримінального судочинства» [15, с. 41].

Оскільки функції, які виконують окремі учасники, та функції кримінально-процесуального права є різними аспектами одного і того самого явища, то правомірно говорити про те, що останнім також притаманно виконання певної службової ролі як під час визначення закономірностей існування окремих інститутів кримінально-процесуального права, так і у

кримінальному процесі в цілому. У цьому виявляється ще один – *службовий* – аспект призначення кримінально-процесуальних функцій.

Таким чином, поняття кримінально-процесуальних функцій є багатограним, воно певним чином відображає найбільш суттєві на-

прямі та аспекти впливу кримінально-процесуального права на суспільні відносини на даному етапі розвитку правової системи України, розкриваючи його сутність, значення та певні закономірності існування, а також сутність і значення його окремих інститутів.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін. ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 494 с.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 456 с.
3. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения / В. П. Божьев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 176 с.
4. Элькин П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – 172 с.
5. Якубович Н. А. Теоретические основы предварительного следствия : учеб. пособие / Н. А. Якубович. – М. : ВШ МВД СССР, 1971. – 141 с.
6. Уголовный процесс : учеб. для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / под ред. В. П. Божьева. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Спарк, 2002. – 704 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 53 000 слов / С. И. Ожегов ; под общ. ред. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М. : Оник ; Мир и образование, 2007. – 640 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 409 с.
9. Шимановский В. В. К вопросу о процессуальной функции следователя в советском уголовном процессе / В. В. Шимановский // Правоведение. – 1965. – № 2. – С. 175–178.
10. Даев В. Г. Процессуальные функции и принцип состязательности в уголовном судопроизводстве / В. Г. Даев // Правоведение. – 1974. – № 1. – С. 63–74.
11. Советский уголовный процесс : учебник / под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тыричева. – М. : Юрид. лит., 1980. – 568 с.
12. Гуляев А. П. Следователь в уголовном процессе / А. П. Гуляев. – М. : Юрид. лит., 1981. – 192 с.
13. Химичева Г. П. Досудебное производство по уголовным делам: концепция совершенствования уголовно-процессуальной деятельности / Г. П. Химичева. – М. : Экзамен, 2003. – 352 с.
14. Ягофаров Ф. М. Механизм реализации функции обвинения при рассмотрении дела судом первой инстанции [Электронный ресурс] : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ягофаров Фарит Мухамедвалеевич. – Оренбург, 2003. – 149 с. – Режим доступа: <http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/yagof/Yagof-0.htm>
15. Зинатуллин З. З. Сущность и социальное назначение уголовно-процессуальных функций / З. З. Зинатуллин // Категориальный аппарат уголовного права и процесса. – Ярославль : Изд-во Яросл. гос. ин-та, 1993. – С. 41–50.

Надійшла до редколегії 28.11.2012

ДАНИЛЕНКО А. В. ПРИРОДА И НАЗНАЧЕНИЕ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ

Рассмотрена сущность уголовно-процессуальных функций. Исследовано назначение института функций уголовного процесса и выделены два его аспекта – гносеологический и служебный.

DANYLENKO A. THE NATURE AND THE PURPOSE OF CRIMINAL AND PROCEDURE FUNCTIONS

The essence of criminal and procedure functions is studied. The purpose of the institute of criminal procedure is researched and two its aspects – gnoseological and subservient – are marked out.